

PROJEKT ROSLAGSHAGAR

TACK
till alla som bidragit till
finansieringen av projekt
Roslagshagar!

INNEHÅLL

ETT FUNGERANDE SAMARBETE	3
VAD BIDRAR ROSLAGSHAGAR MED?	4
PROJEKTOMRÅDET	6
VERKSAMHET OCH RESULTAT DE FÖRSTA TIO ÅREN	8
EXEMPEL FRÅN VERKSAMHETEN	12
Mnemosynejärilens återtåg	12
Stängsellersättning en bra morot	14
Restaurering och skötsel i samverkan	15
Ladugårdar säkrar biologisk mångfald	16
Rådgivning och utbildning behövs	17
UTVECKLING AV PROJEKTET FRÅN 2011	18
SKRIFTER OCH RAPPORTER	19

PRODUKTION OCH LAYOUT
Upplandsstiftelsen

FÖRFATTARE
Maria Hoflin

OMSLAGSFOTO
Gillis Aronsson

KONTAKT UPPLANDSSTIFTELSEN
Telefon 018-611 62 71
Hemsida www.upplandsstiftelsen.se

© Upplandsstiftelsen 2012

ISSN 1401-4092

ROSLAGSHAGAR SKAPAR FÖRUTSÄTTNINGAR

År 2001 startade Upplandsstiftelsen och Världsnaturfonden WWF projekt Roslagshagar för att värna om det öppna landskapet. Roslagshagars metodik bygger på restaurering av biologiskt värdefulla ängs- och hagmarker och förutsätter nära samarbete med mark- och djurägare. Upplandsstiftelsen har en fri roll, vi är ingen myndighet, vilket är en styrka som samarbetspartner. Lokala brukare och företagares omfattande insatser liksom vår kompetens i att söka medel till restaureringar och andra åtgärder har spelat en avgörande roll för att driva arbetet framåt. Genom projektets insatser har förutsättningar för att bevara det vackra odlingslandskapet vid Upplandskusten förbättrats. Vi ser resultat genom att flera yngre lantbrukare satsar på djuruppfödning på naturbetesmarker, samt att flera hotade arter ökar sina populationer.

NATURVÅRD KAN GE BÄTTRE LÖNSAMHET

Förutom naturvårdsnyttan innebär åtgärderna ofta ett synnerligen välförtjänt ekonomiskt extratillskott till de som gör jobbet, dvs. Upplandskustens bönder! EU-stöden utgör idag en betydande del av jordbrukets inkomst, och genom betesdrift och att styra betet till de marker som ger högst ersättning kan lönsamheten öka. Roslagshagar har fokuserat på det många sett som stora hinder för fortsatt betesdrift, och bland annat medverkat till att rationella ladugårdar byggts och stora arealer stängslats och restaurerats. I småskalig och svårbrukad marginalbygd som kust och skärgård kan naturbetesdrift vara särskilt lönsamt eftersom färre betesdjur krävs per hektar. Att framtidstron nu ökat bland bönderna ser vi inte minst genom att vi nu får mer förfrågningar av djurägare om tillgängliga betesmarker, istället för förfrågningar om betesdjur som i projektets början.

Vi vill framföra ETT STORT TACK till alla som medverkat i projektet så här långt och vi hoppas på ett lika givande samarbete i fortsättningen.

FOTO: Maria Hoflin, Gillis Aronsson, Eva Medin Johansson

Ökad biologisk mångfald

Fler betande djur

Bättre lönsamhet

Gott och nyttigt kött

Ökad EU-stöd

Ökad kunskap

Fler ängs- och hagmarker

Minskat näringsläckage

Vackrare landskap

Bättre tillgänglighet

PROJEKTOMRÅDET

PROJEKTOMRÅDET

Projekt Roslagshagars arbetsområde omfattar Uppsala läns kust och skärgård, i grova drag främst öster om väg 76. Flera delprojekt verkar dock ofta inom mer begränsade områden. Upptagningsområdet för *Naturbeteskött från Roslagen* är ett större område, där bland annat Norrtäljetrakten ingår.

6

NATURTYPER OCH ARTER

Ängs- och hagmarker är bland de mest artrika markslagen i landet. Många arter kan samsas på en mindre yta eftersom hävden (bete, slåtter) medför att ingen art kan ta överhanden. Om hävden upphör så luckras grässvålen upp och buskar och träd etablerar sig. Längs Upplandskusten finns ännu ovanligt många naturbetesmarker, ofta med inslag av hamlade träd, gärdesgårdar och ängslador. Det finns olika typer av naturliga fodermarker och några som är speciella för området är skogsbeten i kalkbarrskogar, havsstrandängar, ädel-lövহার, samt rester av lövängar och stubbskottängar.

Inom projektområdet finns en mängd hotade och sällsynta arter. Fjärilsfaunan är speciellt rik och här finns fortfarande många arter kvar som försvunnit på andra håll i landet. Mnemosynefjäril, ängsskäreplattmal, gotlandssäfferotplattmal och sköldbaggar på krissla är exempel på hotade arter som har viktiga utbredningar i området och som vi därmed lägger extra resurser på att bevara.

Längs norra roslagskusten finns fortfarande många artika miljöer kvar, vilka utgörs av allt från ängar med hamlade träd till välgkanter. På bilderna syns arter som ängsskäreplattmal (uppe t h) och sköldbagge (nere t v).

FOTO: Anett Persson, Jan-Olov Björklund, Niklas Bengtsson, Frida Hermanson.

7

VERKSAMHET OCH RESULTAT DE FÖRSTA TIO ÅREN (2001–2010)

Växtinventering är en av de metoder som har använts för att följa upp vilken effekt en restaurering har haft på den biologiska mångfalden. FOTO: Lisel Hamring

INVENTERINGAR

- Omkring 5000 hektar igenväxande ängs- och hagmarker har karterats. Nästan 60 % av arealen har klassats som hög eller medelhög prioritet för restaurering.
- Omfattande fjärilsinventeringar har gjorts, främst gällande småfjärilar. Totalt har 120 områden inventerats. Rödlistade och naturvårdsintressanta arter har hittats i 62 områden.
- Djurgårdar har inventerats på Söderön (2001).
- Särskilda artinventeringar har gjorts och nya områden har hittats för de hotade arterna mnemosynefjäril, sköldbaggar på krissla, ängsskäreplattmal och gotlandssäfferotplattmal.

STÄNGSEL, RESTAURERINGAR OCH SKÖTSEL

- Projektet har bidragit till att totalt cirka 2200 hektar ängs- och hagmarker har restaurerats och börjat skötas eller fått förbättrad skötsel.
- Stängselsättning har betalats ut till drygt 100 områden fördelad på 50 brukare. Närmare 12 mil av främst el- och fårstängsel har satts upp. Detta ger totalt ca 1300 hektar hagmark.
- Restaureringar har utförts av projektet på cirka 350 hektar fördelat på 27 områden. Åtgärderna omfattar naturvårdsavverkning, röjning, risdragning och i vissa fall stubbfräsning och hamling av träd.
- Drygt 6 hektar slåtterängar har restaurerats och/eller sköts av projektet.

MARK- OCH DJURFÖRMEDLING

- Förmedling av betesdjur och/eller betesmarker har gjorts till 12 brukare.

UTRUSTNING FÖR SKÖTSEL AV BETESMARKER

- Motormanuella minislätterbalkar och en bergborr har köpts in av projektet. De lånas ut gratis för skötsel av mindre slåtterängar, och för stängsling på hållrika marker.
- Djurtransportkärror har köpts in för att underlätta transport av betesdjur till värdefulla betesmarker längre ifrån gårdarna.

Slätter med motormanuell slätterbalk. FOTO: Maria Hoflin

RÅDGIVNING OCH UTBILDNING

- Cirka 100 mark-/djurägare har fått ett enskilt besök på sina marker med rådgivning kring skötsel och restaurering, eller särskild rådgivning om djurhållning och ekonomi.
- Fem studieresor har anordnats.
- 13 bymöten har anordnats gällande framtida skötsel av byns marker.
- 26 guidningar i naturen har anordnats, med olika teman.

INFORMATION

- Flera större informationsmöten har anordnats ute i bygderna.
- Nyhetsbrev har skickats ut två gånger per år.
- Broschyrer, skrifter och rapporter har tagits fram.
- Stängselskyltar och projektskyltar har satts upp.
- Två naturstigar har iordningställt.
- Projektet har medverkat vid marknader och mässor.
- En informationsresa ordnades för politiker, finansärer med flera (2006).
- Tvärnödagen har anordnats sedan år 2007 på Östra Tvärnö.

LADUGÅRDAR

- Projektet har bidragit till att 7 nya ladugårdar har byggts i området. Det gör att skötseln av drygt 800 hektar värdefull naturbetesmark, främst i naturreservat, är säkrad långsiktigt.

NATURBETESKÖTT

- Världsnaturfonden WWF, har tagit fram kriterier för Naturbeteskött.
- En förstudie för *Naturbeteskött från Roslagen* gjordes under 2005–2006
- Försäljning och utveckling av *Naturbeteskött från Roslagen* pågick under 2007–2009.

Långalmstigen på Söderön är en av de naturstigar som har ställts iordning inom projektet. FOTO: Anett Persson

FOTO: Eva Medin Johansson

EXEMPEL FRÅN VERKSAMHETEN

MNEMOSYNEFJÄRILENS ÅTERTÅG

Nunneört. FOTO: Gillis Aronsson

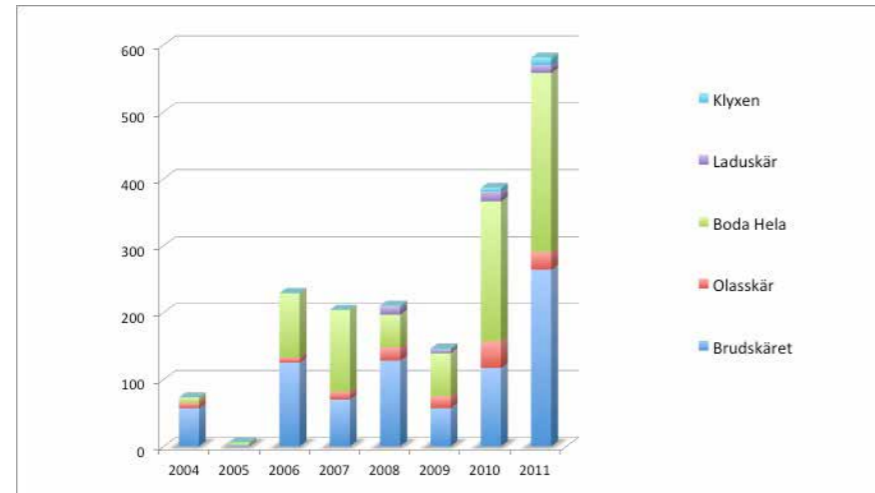
UPPLANDS FJÄRILAR VIKTIGA ATT BEVARA

Mnemosynefjärilen (*Parnassius mnemosyne*) har minskat kraftigt i Sverige de senaste 20 åren. Den är nu endast känd från Blekinges kustland, Indalsälvens delta och Upplandskusten, och är klassad som starkt hotad. Längs kusten i Uppsala län har vi några av landets rikligaste förekomster, och därför är det extra viktigt att bevara denna art i länet. Artens livsmiljö hyser dessutom en mängd andra känsliga arter som gynnas av positiva åtgärder för mnemosynen.

ÅTGÄRDER FÖR ATT GYNNA MNEMOSYNEFJÄRILEN

Mnemosynefjärilens livsmiljö är mosaikartade ängs- och hagmarker. Hanteringen av dessa områden är komplicerad eftersom värdväxten nunneört inte tål igenväxning, men fjärilslarver och puppor inte tål tidigt bete/slätter. Projekt Roslagshagar har gjort försiktiga röjningar, stängslat och infört sent extensivt bete på tre mnemosynelokaler och i närliggande områden. Trädriddåer har sparats som vindskydd. Buskage och enskilda buskar har sparats som skydd för fjärilens ägg. Alla åtgärder har gjorts på privata marker och i nära samarbete med mark- och djurägare. I samtliga fall har mnemosynefjärilens populationer ökat markant redan året efter åtgärder, se figur.

För att förstärka artens spridningsmöjligheter har utplantering gjorts på tre platser, varav en lyckats. Parade honor flyttades då till lämpliga områden som restaurerats.

Antal observerade mnemosynefjärilar i områden som restaurerats av projekt Roslagshagar. Populationerna har ökat markant efter restaureringar och infört extensivt bete med sent betessläpp. Under åren 2005 och delvis 2009 var vädret dåligt under inventeringen varför dessa siffror inte kan anses tillförlitliga.

FAKTA

Mnemosynefjärilen är en stor dagfjäril med ett vingspann på 55–68 mm. Vingarna är vita med tydliga svarta vingribbor. I mitten av april kläcks larven som lever på nunneört. Efter drygt tre veckor förpuppar den sig i ett torrt löv. Puppstadiet varar cirka fyra veckor. Den färdiga fjärilen kläcks i början av juni och flyger månaden ut. Arten övervintrar sedan som ägg. (Ref: Artdatabanken)

FOTO: Pär Eriksson

STÄNGSELSÄTTNING EN BRA MOROT

MÖJLIGHET ATT FÅ NYA STÄNGSEL

Att restaurera igenväxande ängs- och hagmarker och börja sköta dem igen är idag en av de viktigaste åtgärderna för att gynna biologisk mångfald. En av Roslagshagars viktigaste insatser är att ge ersättning för stängselmaterial till biologiskt värdefulla hagmarker. Stängselsättningen är också det som lockat flest brukare till projektet. Alla som äger eller sköter hagmarker har möjlighet att få ersättning, oavsett man är jordbrukare, fastighetsägare eller sommarstugeägare. Ett avtal skrivs som försäkrar att marken ska skötas i minst fem år.

ÖKADE EU-STÖD TILL PROJEKTOMRÅDET

Stängselsättningen har gjort att många igenväxande hagmarker åter tagits i bruk och brukarna i projektområdet har kunnat söka nya EU-stöd (gårdsstöd och miljöersättningar) för betesmarker till en summa av totalt cirka 5 miljoner kronor per år. I de fall djuren betat vallar tidigare kan dessa nu istället användas mer effektivt till vinterfoder så att fler djur kan födas.

*Roslagshagar har medverkat till att närmare 12 mil nya stängsel satts upp.
FOTO: Magnus Johansson*

SAMVERKAN MED MARK- OCH DJURÄGARE

Roslagshagar bygger på ett nära och positivt samarbete med mark- och djurägare. Detta är viktigt eftersom det oftast är privata marker vi jobbar med, och ofta de enskilda brukarna som ska sköta markerna efter den inledande hjälpen från projektet.

RESTAURERINGSPLANERING

Många markägare/brukare vill ha hjälp med att planera restaurering av sina hagmarker. Projektet kan göra upp restaureringsplaner och stämpla upp träd inför naturvårdshuggning. Det är mycket viktigt med tydliga instruktioner till entreprenören. I vissa fall kan vi även hjälpa till med att söka restaureringsstöd och organisera restaureringar med entreprenörer. Målet med restaureringen är att bevara och öka den biologiska mångfalden, samt att markerna ska kvalificera för EU:s miljöstöd för att finansiera fortsatt skötsel.

ROSLAGSHAGAR ARRENDERAR OCH SKÖTER MARKER

I områden med hotade arter där skötseln ofta är komplicerad kan Upplandsstiftelsen arrendera området och organisera restaurering och skötsel, om så önskas av markägaren. Då söker vi ofta restaureringsstöd och sedan miljöstöd för att finansiera skötseln. Vi betalar arrende för marken och har betesavtal med en djurägare, eller anlitar entreprenörer för slåtter.

RESTAURERING OCH SKÖTSEL I SAMVERKAN

En mindre bandgående skördare är bra att använda för naturvårdshuggningar på känsliga marker. FOTO: Maria Höfiin

Skötseln i de områden vi arrenderar kan bland annat bestå av slåtter. FOTO: Anett Persson

LADUGÅRDAR SÄKRAR BIOLOGISK MÅNGFALD

NYA BYGGNADER SÄKRAR SKÖTSEL

Roslagshagar har lyckats samla flera naturvårdsaktörer för att bidra till förbättrade byggnader för djur som betar naturreservat, Natura 2000 eller andra särskilt värdefulla hagmarker. Upplandsstiftelsen, Världsnaturfonden WWF, Länsstyrelsen i Uppsala län, Naturvårdsverket och Östhammars kommun har gett bidrag till byggnaderna. Brukarna har stått för resterande finansiering och gjort mycket av byggarbetet. En långsiktig skötsel av drygt 800 hektar särskilt värdefull hagmark är därmed tryggad inom Roslagshagars område. En rationell djurhållning gör att brukarnas ekonomi blir bättre och att yngre generationer har större möjlighet att överta verksamheten.

YTTERLIGARE BEHOV FINNS

Behovet av att bygga fler ladugårdar är fortfarande stort, men det är osäkert om projektet har möjlighet att hitta naturvårdsfinansiärer till detta framöver. Det finns dock möjlighet att söka investeringsstöd hos Länsstyrelsen. Roslagshagar kan bidra med rådgivning för planering av byggnaden, och hjälp med att räkna på ekonomin, antal djur, areal hagmarker med mera. Vi ger råd om djurslag som passar hagmarkerna och kan eventuellt förmedla hagmarker vid behov.

Under åren 2003-2009 har 7 nya eller ombyggda djurstallar uppförts med hjälp av projekt Roslagshagar.
1. Kallriga 2. Lönnholmen 3. Öster-Mörtarö 4. Hovön-Alnön 5. Björnäs 6. Östra Tvärnö 7. Gräsö gård

Till vänster: Kallriga ladugård.
FOTO: Maria Hofflin

ENSKILD RÅDGIVNING

Inför stängselsättning görs alltid ett besök på marken, med rådgivning kring skötsel och restaurering. Många brukare vill också ha råd kring övriga betesmarker. Reglerna för miljöstöden för betesmarker är en snårskog och ändras hela tiden varför behovet av rådgivning kring detta är stort. Särskild rådgivning erbjuds även kring djurstallar, djuruppfödning och ekonomi.

BYMÖTEN, STUDIERESOR OCH KURSER

Intresset har varit stort för aktiviteter riktat till mark- och djurägare. Bymöten har anordnats regelbundet för att diskutera enskilda byars utvecklingsmöjligheter inom landskapsvård och samarbetsformer. Studieresor har gått till nybyggda djurstallar och till gårdar i Uppland och Åland. Kurser har anordnats för både brukare och tjänstemän inom naturvård. Behovet av utbildning och information är stort och fler aktiviteter kommer att anordnas. Vi annonserar aktiviteterna i nyhetsbrevet, på vår hemsida och ibland i de lokala annonsbladen.

RÅDGIVNING OCH UTBILDNING BEHOVS

Ovan: Rådgivningsbesök. FOTO: Pär Eriksson
Nedan: Att ordna guidade turer för brukare och allmänheten har varit en betydelsefull del i projektet för att sprida kunskapen om kulturlandskapets många värden.
FOTO: Berndt Godin

PROJEKT ROSLAGSHAGAR FORTSÄTTER

Fortfarande finns ett stort behov av att restaurera och återuppta skötsel av igenväxande ängs- och hagmarker inom projektområdet. Upplandsstiftelsen planerar för fortsatt arbete med stängselersättning, restaureringar och åtgärder för hotade arter, inom projekt Roslagshagar. Även rådgivning, information och utbildning kommer vi att jobba vidare med.

SAMARBETET MED VÄRLDSNATURFONDEN WWF UTVECKLAS

Samarbetet med WWF fortsätter kring ängs- och hagmarker och utvecklas till att även omfatta våtmarker och åtgärder för att minska näringsläckage till Östersjön. WWF är aktiva inom jordbrukspolitikens utveckling, och en av projektets uppgift är också att förse WWF med information om svårigheter och flaskhalsar med produktion av djur på naturbetesmarker.

FINANSIERING OCH SAMARBETE MED ANDRA LÄNDER

Roslagshagar är en paraplyverksamhet där vi söker finansiering från olika håll och driver delprojekt med avgränsade tidsperioder. Den totala budgeten uppgick under 2001–2010 till cirka 25 miljoner kronor, varav 70 procent utgjorde projektmedel. Vi söker, och har flera omgångar beviljats, EU-medel för omfattande verksamheter, då i samarbete med andra länder runt Östersjön. Landsbygdsprogrammet och Naturvårdsverket är andra större finansieringskällor. Inriktningen på projektet framöver beror till viss del på vilka externa finansieringsmöjligheter som finns.

MER INFORMATION

I nyhetsbrev och på hemsidan kommer mer information om kommande verksamhet, projekt och aktiviteter att finnas. Anmälan om att få nyhetsbrev går att göra via hemsidan eller till personal i projektet.

Jungfrulin är en typisk betesmarksväxt.
FOTO: Anett Persson

NYHETSBRIV

Roslagshagar ger ut ett nyhetsbrev ca två gånger per år med aktuell information från projektet: 1/2005, 2/2005, 1/2006, 2/2006, 1/2007, 2/2007, 1/2008, 1/2009, 2/2009, 1/2010, 2/2010, 1/2011, 1/2012.

ÖVERGRIPANDE RAPPORTER OCH BROSCHYRER

- Vård och bevarande av biologisk värdefulla kulturmarker vid Hållnäs-kusten, Slutrapport LONA (2010)
- Roslagshagar 2001–2008 Aktiviteter och erfarenheter, Rapport 2009/2 (Hoflin, M. et al 2009)
- Vård och bevarande av biologisk värdefulla kulturmarker vid kusten i Östhammars kommun, Slutrapport LONA (2008)
- Kulturmarks-vård – Länken mellan människa och natur 2004–2007 (Franzén J. et al 2007)
- Skärgårdens kulturmarker 2001–2004 (Lehtomaa L. Et al 2004)
- Landskap att vårda (Overud, S. et al 2005)
- Roslagshagar – öppet kulturlandskap att bevara

INVENTERINGSRESULTAT

- Skötselförslag för lokaler med ängsskära i Tierps kommun, Rapport 2010/1 (Björklund J.O. o Söderström N.)
- Mnemosynefjäril Östhammars kommun (Hermanson F, Björklund J.O. 2009)
- Hotade insekter på krissla Östhammars kommun, Rapport 2009/10 (Hermanson F, Lennartsson T, Bengtsson N 2009)
- Skötselförslag för att gynna ängsskäreplattmal *Agonopterix bipunctosa* och andra naturvärden vid Lingnåre kulturresevat Tierps kommun, Rapport 2009/14 (Björklund J.O. 2009)
- Ängsskäreplattmal i Heby och Tierps kommun, Rapport 2009/5 (Eriksson P, Hermanson F, Bengtsson N, Björklund J.O)
- Dyngbaggar i sandiga betesmarker kring Östhammar, Rapport 2009/4 (Sjödin, E. 2009)
- Inventering av bin vid Upplandskusten, Östhammar, Rapport 2009/3 (Sjödin, E. 2009)
- Hotade insekter på krissla, Östhammars kommun, Rapport 2008/4 (Persson, A. Hamring L. o Hoflin M. 2008)
- Mnemosyne *Parnassius mnemosyne* (Björklund, J.O. et al 2008)
- Inventering av Gotlandssäfferotplattmal *Depressaria nemoella* i Uppsala Län 2006–2007 Delrapport, Rapport 2008/2 (Björklund, J.O. o Frycklund, I 2008)
- Förekomst av ängsnätfjäril *Melitaea cinxia* på Norra Gräsö och Örskär 2008 (Haldén P.)
- Inventering av ängsskäreplattmal *Agonopterix bipunctosa* i Uppsala län 2006–2007, Rapport 2008/1 (Björklund, J.O. et al 2008)
- Fjärilsinventering på Söderön/Norrön 2005–2006 (Hoflin M, Björklund J.O.)
- Fjärilsinventering på Hållnäs-halvön, Rapport 2007/6 (Björklund J.O.)
- Åtgärder för hotade insekter på krissla 2007 (Lennartsson, T. 2007)
- Åtgärder för Mnemosynefjäril *Parnassius mnemosyne* i Östhammars kommun 2005–2007 Hoflin, M. & Persson, A. 2007)
- Naturvärdesinventering av igenväxande hagmarker, slätterängar och gamla skogsbeten på Norrön, Östhammars 2005 (Roos A.K.)
- Fjärilsinventering sommaren 2004, Örskär, Östhammars kommun (Björklund J.O.)
- Naturvärdesinventering av igenväxande hagmarker och gamla skogsbeten på Söderön, Östhammar 2002 (Weibull A.)
- Översiktlig inventering av kulturlandskapet runt Långalma, Söderön 2001 (Andersson P.)
- Djurgårdar på Söderön 2001 (Hushållningssällskapet)

Många publikationer går att ladda ner från Upplandsstiftelsens hemsida, www.upplandsstiftelsen.se. eller beställa direkt från Upplandsstiftelsen.

ROSLAGSHAGAR

Projekt Roslagshagar är ett samarbete mellan Upplandsstiftelsen och Världsnaturfonden WWF. Projektets syfte är att bevara och utveckla odlingslandskap längs norra upplandskusten. Arbetet bedrivs i samverkan med djurhållare, markägare, Länsstyrelsen med flera. Med stöd från projektet har stora arealer ängs- och hagmarker längs upplandskusten restaurerats och betas eller slås åter. Arbetet bidrar till att bevara ett av Sveriges värdefullaste kulturlandskap med en mångfald av växt- och djurarter knutna till betesmarker och slätterängar.

Den här skriften ger en överblick av projekt Roslagshagars huvudsakliga aktiviteter och erfarenheter.

NATURVÅRD & FRILUFTSLIV

Box 26074, 750 26 Uppsala
info@upplandsstiftelsen.se
www.upplandsstiftelsen.se

EUROPEAN UNION
EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND
INVESTING IN YOUR FUTURE

Detta dokument, som har producerats inom ramen för EU-projektet Snowbal (Saving the sea from Nutrient Overload by managing Wetlands/grasslands BaLtically), är Upplandsstiftelsens egna åsikter. Beslutande myndighet (Managing Authority) kan inte hållas ansvarig för denna information.